М. О. Кравченко,

*д. е. н., доцент, професор кафедри менеджменту, Національний технічний університет України
"Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського"*

ORCID ID: 0000-0001-5405-0159

В. В. Держачова,

*д. е. н., професор, завідувач кафедри менеджменту, Національний технічний університет
України "Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського"*

ORCID ID: 0000-0003-0317-8675

К. О. Бояринова,

*д. е. н., доцент, доцент кафедри менеджменту, Національний технічний університет України
"Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського"*

ORCID ID: 0000-0001-5879-2213

В. Я. Голюк,

*к. е. н., доцент, доцент кафедри менеджменту, Національний технічний університет України
"Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського"*

ORCID ID: 0000-0002-8050-4158

DOI: 10.32702/2306-6806.2020.8.35

АНАЛІЗ ЧИННИКІВ, ЩО ОБУМОВИЛИ СЦЕНАРІЙ РОЗВИТКУ УКРАЇНИ, В КОНТЕКСТІ ФОРСАЙТУ ЇЇ ЕКОНОМІКИ

M. Kravchenko,

*Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Management,
National technical university of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"*

V. Dergachova,

*Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department of Management,
National technical university of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"*

K. Boiarynova,

*Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Management, National
technical university of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"*

V. Goliuk,

*PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Management, National technical
university of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"*

ANALYSIS OF FACTORS THAT DETERMINE THE SCENARIO OF UKRAINE'S DEVELOPMENT IN THE CONTEXT OF FORESIGHT OF ITS ECONOMY

*У статті аналізуються фактори, що обумовили сценарій розвитку країни, в контексті форсайту, роз-
робленого у 2015 році на середньостроковому (до 2020 року) і довгостроковому (до 2030 року) часових
горизонтах. Визначено, що з усіх прогнозованих сценаріїв на середньостроковому часовому горизонті
наразі можна констатувати реалізацію другого, який передбачав консервування кризи та імовірність якого
була найвищою. Визначаються події та явища, що мали місце в період 2015—2019 рр., які обумовили роз-
виток країни за таким сценарієм і продовжують визначати тренд її соціально-економічної динаміки. Зок-
рема оцінюються наслідки євроінтеграції, боргової, валютної, промислової, бюджетної політики та по-
в'язані з ними аспекти. Робиться висновок щодо створених передумов для розвитку країни на довгостро-
ковому часовому горизонті, оцінюються його можливі сценарії, а також перспективи їх коригування.*

The factors that determined the scenario of Ukraine's socio-economic development in the context of foresight, which was presented in 2015 for medium-term (until 2020) and long-term (until 2030) time horizons, are analyzed in this paper. There were four possible scenarios of development of the country in foresight. In the medium-term horizon — "Optimistic", "Crisis conservation", "Sovereign default" and "Collapse". It is determined that of all the projected scenarios, it is now possible to state the implementation of the second, which provided for the conservation of the crisis. Its probability was the highest at that time — 60%. Events and phenomena that took place in the period 2015—2019, which determined the development of the country in this scenario and continue to determine the trend of its socio-economic dynamics, are identified in the article. In particular, the consequences of European integration, debt, currency, industrial, budgetary policies, trends in the formation of the gross domestic product, are assessed. The negative aspects related to these factors are analyzed. Namely the following: A) The ratification of the association agreement between Ukraine and the EU and the creation of a free trade area has not led to the growth of trade and business activity yet. B) IMF loans have not been used to ensure structural reform and modernization of the economy, but mainly for the formation of gold and foreign exchange reserves. C) Other areas of debt policy have also proved too burdensome, as by rescuing the country from default, the government has taken on an excessive burden and risks. D) An unbalanced monetary policy led to an unjustified revaluation of the hryvna, which contributed to a decrease in tax revenues from foreign trade. E) The only realistic model of industry's development is outsourcing. F) As a result, the country has a paradoxical economic dynamics, in which GDP is growing against the background of falling foreign trade and industrial production. G) Due to unfavorable business conditions and the high level of the shadow economy, the budget of Ukraine has not executed. In conclusion, the preconditions for the development of the country on the long-term horizon is formulated. Its possible scenarios — "Foreign subjectivity" and "Gray area" — are evaluated. Opportunities for changing scenarios of foresight and prospects for improving the economic situation in Ukraine are identified.

*Ключові слова: форсайт, сценарій соціально-економічного розвитку, стратегія розвитку України.
Key words: foresight, scenario of socio-economic development, Ukraine's development strategy.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Ефективне управління економічними системами різних рівнів в динамічних невизначених умовах можливе тільки на основі застосування дієвих механізмів прогнозування та передбачення, які забезпечують можливість формування стратегії розвитку та оцінювання наслідків прийнятих рішень. Провідною технологією вибору майбутнього розвитку є форсайт (від англ. Foresight — погляд у майбутнє). Від інших інструментів форсайт відрізняють чотири основні характеристики: врахування різних альтернатив розвитку, яке ґрунтується на невизначеності майбутнього; орієнтація на вживання конкретних заходів, які дадуть змогу формувати майбутнє таким, яким його хочуть бачити; міждисциплінарний комплексний характер, що охоплює максимальну кількість факторів, які можуть вплинути на майбутні процеси; залученість широкого кола зацікавлених різнопрофільних груп експертів [1]. Особливого значення форсайт, на противагу традиційному прогнозуванню, набуває у переламні моменти, коли з певних причин відбувається злам трендів попереднього розвитку системи. Саме такий переламний момент переживала наша країна в період 2013—2014 рр., що загостило потребу у визначенні стратегії подальшого розвитку соціально-економічної системи України та активізувало спроби фахівців щодо передбачення його можливих сценаріїв. Сьогодні, після п'яти років з часу представлення перших форсайтів розвитку України, вже можна робити перші висновки та оцінювати результати реалізації певних сценаріїв.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Визнаними зарубіжними авторитетами у сфері форсайту є Д. Ворос, М. Ентоні, Т. Куос, Д. Слотер, Е. Хідер, А. Хортон та ін. З огляду на зростання ролі форсайт-методології у формуванні стратегії розвитку України, подібні сценарії розробляються експертами провідних урядових та науково-дослідних установ під керівництвом О. Амоші, В. Богдановича, В. Горбуліна, А. Качинського, А. Семенченка, С. Тарути та ін. (наприклад, [2; 3]). Спостерігається посилення інтересу до питань стратегування розвитку на різних рівнях державної влади, зокрема була сформована система урядового прогнозування [4]. З часом прийшло усвідомлення значущості міждисциплінарного співробітництва, що забезпечує можливість консолідації фахівців різних напрямів при визначенні пріоритетів майбутнього та відкриває нові можливості для розвитку країни. Один з найбільш ґрунтовних міждисциплінарних форсайтів — "Форсайт та побудова стратегії соціально-економічного розвитку України на середньостроковому (до 2020 року) і довгостроковому (до 2030 року) часових горизонтах" — був представлений у 2015 р. колективом дослідників під керівництвом М. Згуровського [5—8]. Над його розробленням працювали експерти з Міжнародної ради з науки, Комітету із системного аналізу при Президії НАН України, Інституту прикладного системного аналізу НАН України і МОН України, Світового центру даних з геоінформатики та сталого розвитку, Національного технічного університету України "Київський

політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського" (в тому числі і автори цієї статті). Саме цей форсайт покладено в основу представленого аналізу.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

У роботі аналізуються події та явища, що відбулися в країні період 2015—2019 рр., з часу представлення окресленого форсайту економіки України, які визначили сценарій її розвитку та продовжують формувати тренди соціально-економічної динаміки.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

У 2015 році форсайтом було визначено чотири базові сценарії розвитку економіки України на середньостроковому (2015—2020 рр.) часовому горизонті [8]:

— сценарій 1 "Оптимістичний" реалізується за умов найкращого збігу обставин: проведення радикальної та компетентної реформи влади, найближчого завершення військового конфлікту на сході тощо. Він передбачає, що множина сильних факторів, визначених за результатами SWOT-аналізу, суттєво підсилить можливості, активізує драйвери розвитку економіки та суспільства і мінімізує дію гальмівних факторів. Імовірність сценарію оцінювалась на рівні 10,0%;

— сценарій 2 "Консервування кризи" реалізується за умов розвитку країни в "гліючому режимі": хаотичних і безсистемних дій влади, імітації життєздатності, подальшого нагромадження зовнішніх і внутрішніх запозичень, продовження військового конфлікту на сході. Він передбачає, що множина сильних факторів лише частково знизить можливість втілення множини загроз, активізує драйвери розвитку економіки частково, втім дію гальмівних факторів не мінімізує. Імовірність сценарію оцінювалась на рівні 50,0—60,0%.

— сценарій 3 "Суверенний дефолт" реалізується у разі відсутності реформ у державі, затягування в часі військового конфлікту на сході, коли попередній стан технічного дефолту (імовірність якого існувала) практично заблокує зовнішню політичну і фінансову підтримку України. Він передбачає, що множина слабких факторів економіки суттєво послабить множину можливостей, драйвери не будуть активізовані, а дія гальмівних факторів не буде мінімізована. Імовірність сценарію оцінювалась на рівні 40,0—50,0%;

— сценарій 4 "Колапс" реалізується за умов найгіршого збігу обставин: продовження неефективної політики держави, посилення військового конфлікту на сході, некерованості виходу України із суверенного дефолту. В такому разі в країні виникає хаотичний революційний стан з декількома центрами впливу різних сил. Імовірність найгіршого сценарію оцінювалась на такому ж рівні, як і імовірність найоптимістичнішого сценарію — 10,0%.

Наразі можна констатувати, що станом на початок 2020 року з усіх прогнозованих сценаріїв очікувано виправдався другий, що передбачав консервування кризи, імовірність якого була найвищою. Суверенного дефолту, імовірність якого існувала на той момент, вдалося уникнути, проте й умови для реалізації оптимістичного сценарію, який міг би призвести країну до стабільного збалансованого розвитку, виконані не були. Спробуємо проаналізувати економічні фактори, викликані подіями та явищами, що відбулися відтоді, які обумовили розвиток країни за таким сценарієм і продовжують визначати тренд її соціально-економічної динаміки, зокрема:

1. Ратифікація угоди про асоціацію між Україною та ЄС та створення зони вільної торгівлі не призвели до зростання торговельного обороту і ділової активності.

2. Кредити МВФ не виправдали себе щодо забезпечення структурного реформування та модернізації економіки, оскільки були використані переважно на формування золотовалютних резервів.

3. Інші напрями боргової політики також виявилися занадто обтяжливими, оскільки врятувавши країну від дефолту, уряд взяв на себе надмірне навантаження і ризики щодо боргових виплат.

4. Незбалансована валютна політика спричинила необґрунтовану ревальвацію гривні у 2019 році, що сприяло зменшенню податкових надходжень від зовнішньої торгівлі.

5. Промисловість продовжує спадати, єдиною реалістичною моделлю її зростання та модернізації є аутсорсингове виробництво.

6. У результаті в країні спостерігається парадоксальна економічна динаміка, за якої ВВП зростає на тлі падіння обсягів зовнішньої торгівлі та обсягів промислового виробництва.

7. З огляду на несприятливі умови ведення бізнесу і високий рівень тіньової економіки бюджет України не виконується ані доходами, ані, як наслідок, за видатками.

1. Євроінтеграція. Визначальним у формуванні євроінтеграційного курсу розвитку країни став 2015 рік. 31 січня 2016 р. набула чинності Угода про поглиблену і всеосяжну зону вільної торгівлі, передбачена Угодою про асоціацію між Україною та ЄС, яка повною мірою була ратифікована пізніше — 1 вересня 2017 р. Одним з найсуттєвіших наслідків такого курсу стала зміна географії та структури зовнішньої торгівлі країни. Обсяги торгівлі з Російською Федерацією, яка до 2013 р. була головним торговим партнером України, скоротилися, обсяги торгівлі з країнами ЄС дещо збільшились, але не настільки суттєво, як очікувалось.

Обсяг експорту товарів до Російської Федерації зменшився майже у 4,7 рази (з 15,1 млрд дол. у 2013 р. до 3,2 млрд дол. у 2019 р.), обсяг імпорту товарів — у 3,3 рази (з 23,2 млрд дол. у 2013 р. до 7,0 млрд дол. у 2019 р.). Обсяг експорту товарів з країн ЄС збільшився у 1,2 рази (з 17,1 млрд дол. у 2013 р. до 20,8 млрд дол. у 2019 р.), обсяг імпорту навіть зменшився у 1,2 рази (з 28,6 млрд дол. у 2013 р. до 25,00 млрд дол. у 2019 р.). Обсяг експорту послуг до Російської Федерації збільшився у 1,2 рази (з 5,3 млрд дол. у 2013 р. до 6,2 млрд дол. у 2019 р.), обсяг імпорту послуг зменшився на понад 4,3 рази (з 1,2 млрд дол. у 2013 р. до 0,3 млрд дол. у 2019 р.). Обсяг експорту послуг з країн незначно ЄС збільшився (з 4,2 млрд дол. у 2013 р. до 4,3 млрд дол. у 2019 р.), обсяг імпорту послуг — незначно зменшився (з 3,7 млрд дол. у 2013 р. до 3,6 млрд дол. у 2019 р.) [9]. Як видно, збільшення обсягів торгівлі є країнами СНД не компенсувало втрат від розриву традиційних зовнішньоторговельних зв'язків з країнами СНД та ближнього зарубіжжя.

Структура зовнішньої торгівлі залишається незбалансованою, з часом така незбалансованість навіть посилюється. Наразі Україна вже майже вкоренилася в понятті сировинного приросту для ЄС. За ці роки у структурі експорту значно збільшились частки сільськогосподарської продукції, при цьому зменшилась частка промислової продукції. Не створивши умови для розвитку високотехнологічного виробництва, країна експортує руди, добрива, зерно, насіння і плоди, іншу агропродукцію, деревину, картон, іншу продукцію з низьким ступенем переробки та низькою доданою вартістю. Натомість у структурі імпорту, навпаки, збільшилась частка високотехнологічної промислової продукції, при цьому зменшилась частка сільськогосподарської та мінеральної продукції [9].

Загальна динаміка розвитку зовнішньої торгівлі України протягом останніх семи років характеризується негативним сальдо, яке становило -15,5 млрд дол. у 2013 р., мало поступове скорочення у середині періоду з "найкращим" значенням -1,8 млрд дол. у 2015 р. та подальше зростання до -12,0 млрд дол. у 2019 р. До 2015 р. показники експорту та імпорту зменшились вдвічі відносно значення 2013 року, до 2019 р. їх значення

Рис. 1. Динаміка показників державного та гарантованого державою боргу України за період 2013–2019 рр.

Джерело: за даними [12–15].

збільшилось, проте обидва показники є приблизно на 25% нижчими свого рівня 2013 р. [9].

Євроінтегрована Україна піднялася в рейтингу "Doing business" на 73 позиції (з урахуванням змін в методиці підрахунку) з 2013 р. до 2020 р., зайнявши 64 місце серед 190 країн світу. В останньому звіті рейтингу Світового банку "Doing business" Україна зазнала позитивних змін у 5 з 10 показників, зокрема, в отриманні дозволів на будівництво, підключенні до електромереж, захисті міноритарних інвесторів, реєстрації власності, міжнародній торгівлі. Загалом негативна тенденція відбулася щодо отримання кредитів, реєстрації бізнесу, забезпеченні виконання контрактів, оподаткування та вирішенні питань неплатоспроможності. Очікувалось, що ратифікація угод про зону вільної торгівлі та про асоціацію між Україною та ЄС призведе до кардинального поліпшення ділового клімату, проте цього не сталося. Країна практично не отримала преференцій від зближення з ЄС. Умови для роботи і розвитку для українських бізнесменів практично не покращилися. Крім стандартних проблем, що перетікають з року в рік, таких як невідшкодування ПДВ, корупція, зростаючі податки і акцизи, з'явилися й інші, серед яких — високі ціни на енергетичні ресурси, підвищення тарифів, незбалансованість курсу гривні. Причини цього — обоюдні проблеми, як зовнішні, з боку ЄС, так і внутрішні, з боку України.

За більшістю інших міжнародних індикаторів Україна також продовжує втрачати позиції. За індексом глобальної конкурентоспроможності у 2019 р. країна посіла 85 місце з 141, тоді як у 2014 р. займала 76 місце. За Індексом людського розвитку у 2019 р. зайняла 88 місце зі 189 порівняно з 83 місцем у 2014 р. [10].

2. Співпраця з МВФ. Після Революції Гідності Україна знову повернулася до співпраці з МВФ. Основною метою отримання кредитів було поповнення золотовалютних резервів, оскільки станом на 2014 р. вони скоротилися на 63,1%. У 2014 р. Україна отримала від МВФ 4,4 млрд дол., у 2015 р. — 6,7 млрд дол., у 2016 р. і 2017 р. — по 1,0 млрд, у 2018-му — 1,4 млрд. У червні цього року було оголошено про початок нової програми кредитування терміном на 18 місяців та обсягом фінансування у 5,0 млрд дол., із яких вже отримано 2,1 млрд дол. [11].

Хоча загалом частка кредитів МВФ у фінансуванні українського боргу є досить скромною — всього 6,0%

від загальної суми станом на кінець 2019 р., основним фактором їх привабливості є низька ціна порівняно з випуском облігацій внутрішньої державної позики. Середня вартість кредитів МВФ — близько 3,0%, тоді як номінальна ставка доходності за доларовими ОВДП у 2019 р. доходила до 7,5%. Переважно кредитні кошти МВФ спрямовуються на формування золотовалютних резервів НБУ, а також збалансування бюджету, а саме: забезпечення критичного імпорту, підтримку валютного курсу, повернення старих боргів, і не спрямовуються у проекти, пов'язані з економічним розвитком.

Золотовалютні резерви України за ці роки вдалося наростити, а також знизити темпи інфляції та падіння гривні. До Революції Гідності ЗВР оцінювалися в 25,0 млрд дол., на сьогодні вони складають приблизно 27,0 млрд дол., які проте на 80% є позиковими. По суті, кредити МВФ є боргами заради боргів, адже транші не направляються на підтримку структурних реформ або життєво важливих для розвитку країни проектів по модернізації реального сектору економіки, а практично відразу ж після отримання йдуть на формування золотовалютних резервів і використовуються на покриття дефіциту або погашення попередніх боргів.

3. Інші напрями боргової політики. Інші напрями боргової політики уряду також є недостатньо ефективними. Врятувавши країну від дефолту шляхом реструктуризації боргу та випуску ВВП-варантів, уряд взяв на себе значні ризики, пов'язані з борговими виплатами. Кожного року обсяг державного боргу України зростає. Темпи зростання боргу особливо прискорилися після 2014 року (рис. 1). Зміна цього тренду у 2019 році стала тимчасовим явищем, пов'язаним передусім зі зривом переговорів з МВФ про виділення нового кредиту.

Тренд зменшення співвідношення боргу до ВВП України не відображає позитивних структурних змін у економіці держави, а пояснюється кон'юнктурним зростанням обсягів ВВП, обумовленим вигідною кон'юнктурою на світових ринках, високими рівнями врожаю, зростанням у 2019 році обмінного курсу гривні (який також зумовлений кон'юнктурними чинниками) та активізацією нерезидентів на ринку внутрішніх боргових цінних паперів України.

Основна частка держборгу України припадає на облігації внутрішньої та зовнішньої державної позики. Значна частка нерезидентів серед тримачів цих паперів

створює ризики стабільності курсу гривні. Заборгованість України а ОВДП щороку зростає. Обслуговування і погашення ОВДП передбачено аж до 2045 року. Загальна сума платежів за ОВДП становитиме 1534 млрд грн.

У кризовому 2015 році Україні вдалося не оголосити дефолт і, домовившись про так званий haircut, знизити вартість суверенного і гарантованого державою боргу на 20% або на 3,6 млрд дол. Така угода мала потрійний ефект: державний борг знизився; на період 2019—2025 рр. потреба бюджету у фінансуванні зменшилась до 10—12% ВВП; завдяки відстрочуванню боргових виплат вивільнилось 15,3 млрд дол. для системи державних фінансів [16].

Для компенсації збитків інвесторів, які втратили п'яту частину свого доходу через списання боргу, урядом були випущені спеціальні цінні папери — інструменти відновлюваної вартості (англ. Value Recovery Instrument) або ВВП-варанти, доходність яких прив'язана до динаміки ВВП України. Обсяги виплат за варантами залежатимуть від темпів зростання ВВП України та навіть за найменш оптимістичного варіанту складуть 27,2 млрд дол., у той час як у 2015 році було списано лише 3,6 млрд дол. Якщо порівняти умови реструктуризації боргу України з подібними механізмами, які застосовувалися, наприклад, у Аргентині або Греції, то стає очевидно, що ВВП-варанти випускалися українським урядом на дуже не вигідних умовах.

Існує два сценарії дій уряду щодо варантів. Перший передбачає їх достроковий викуп тоді, коли вони коштують дешево, другий — їх обмін на євробонди. Обидва сценарії є такими, які складно виконати: для реалізації першого доведеться позичати кошти, оскільки в бюджеті вони відсутні; реалізація другого передбачатиме збільшення суми зовнішнього боргу та обов'язкове здійснення виплат незалежно від стану економіки. Тому ситуація залишається до кінця не визначеною. Іншими ризиками, які привносять варанти в економіку країни, є те, що вони, на відміну від облігацій, не враховуються у офіційній статистиці державного боргу і викривляють картину боргового навантаження України; привносять ризик нарощення прямого боргу у випадку відсутності вільних коштів для платежів за ними; можуть вплинути на валютний курс гривні, оскільки ці папери номіновані у доларах.

4. Валютна політика. Протягом майже всього періоду обігу гривні періоди фактичної прив'язки до долара змінювалися періодами стрімкої девальвації. Падіння курсу гривні роками здорожувало іноземні технології, що у комплексі з недостатнім фінансуванням НДДКР поступово перетворило Україну на експортера сировини та продукції низького ступеню переробки. Однак 2019 рік ознаменувався небаченою ревальвацією — курс гривні зміцнів на 13,5%. Проте це явище не відображає позитивних структурних зрушень у економіці держави, а є кон'юнктурним явищем, обумовленим зокрема такими факторами:

- сприятлива кон'юнктура на світових ринках залізної руди та зернових, які складають основу українського експорту, сприяла збільшенню валютної виручки;

- зниження світових цін на природний газ сприяло зменшенню попиту на іноземну валюту з боку НАК "Нафтогаз";

- значні масштаби реалізації ОВДП, для покупки яких інвестори продавали долари та купували гривню, сприяли її подорожчання.

Перші два фактори мають тимчасовий характер. Щодо ОВДП, то при тому, що всі їх види реалізовувалися за гривні, повертатися будуть у валюті номіналу, що чинитиме девальваційний тиск на курс гривні. Прояв цього ми маємо можливість спостерігати вже у першій половині цього року — станом на початок серпня курс гривні фактично повернувся до значень доревальваційного періоду.

5. Промисловість. Навіть в постіндустріальний період стійкість економічного розвитку в більшості країн забезпечується переважно на основі стратегії розвитку промисловості. Для України промисловість завжди була основою економіки — джерелом формування ВВП, робочих місць та припливу валюти в країну. Останні роки ситуація стрімко погіршується: за період з 2015 р. і дотепер промислове виробництво скоротилося на 23,7% [17]. Крім структурної недоскональності, на останнє падіння промисловості вплинула сукупність чинників:

- політика НБУ щодо облікової ставки та курсу гривні. Штучне зміцнення гривні призвело до зниження цінової конкурентоспроможності вітчизняних підприємств. Як наслідок — ціни на товари основних промислових виробників знизились дуже суттєво: наприкінці 2019 р. ціни в середньому були майже на 10% нижче порівняно з 2018 р., а у добувній промисловості — майже на 25% нижче.

- світові тренди та глобальні процеси. Падіння промисловості та зниження обсягів глобальної торгівлі через торгові війни, обмеження, а також наслідки пандемії коронавірусу, спостерігається у більшості країн. Як наслідок, зменшився попит на продукцію вітчизняних виробників. Через значне зниження на світових ринках цін на нафтопродукти суттєво зменшилися обсяги нафтопереробки та видобутку газу. Падіння цін на металургійну продукцію призвели до того, що найсуттєвіший внесок у скорочення промислового виробництва мала саме металургія;

- стрімка та регулярна втрата позицій машинобудування, одного з ключових секторів вітчизняної промисловості. Закриття ринку Російської Федерації для української машинобудівної продукції продовжує давати про себе знати, тоді як просування на інші зовнішні ринки відбувається доволі складно через високу конкуренцію і, знову ж таки, несприятливу світову кон'юнктуру.

Найбільш загрозливою ознакою падіння промислового виробництва є системність цього явища. За всіма ознаками, найближчим часом падіння триватиме.

Відносно позитивною ознакою є активізація процесу технологічного переоснащення промисловості. За даними Державного комітету статистики, у 2019 р. промислові підприємства масово проводили модернізацію — ними освоєно 39,7% загального обсягу капітальних інвестицій. Обсяг капітальних інвестицій у 2019 р. збільшився на 34,7% порівняно з 2018 р. Загалом лише за період 2015—2018 рр. побудовано та введено в експлуатацію 207 нових заводів [18]. Можна сподіватись, що модернізація зможе забезпечити підґрунтя на зростання обсягів промислового виробництва. І хоча розвиток вітчизняної промисловості орієнтується на модель аутсорсингового виробництва, це є позитивним зрушенням на шляху індустріалізації країни. Таким шляхом, наприклад, кілька десятиліть поспіль йшов Китай. Освоєння зарубіжних високих технологій в такий спосіб надає можливість країні не тільки модернізувати власне виробництво, але й перейняти інноваційні маркери. Україна для цього має всі можливості — вигідне територіальне розміщення, незавантажені виробничі потужності та якісний людський потенціал.

6. Структура та динаміка ВВП. Економіка країни почала відновлюватись після кризи в 2016 р., коли було зафіксовано збільшення ВВП на 2,4%. Відтоді ВВП зростає за середньорічними темпами 3,0% (рис. 2). Але економічне зростання доцільно оцінювати виходячи не тільки з кількісних показників. Якість економічного зростання в Україні є дуже низькою, а ціна — високою, оскільки воно досягається не за рахунок зростання реального сектора економіки, а за рахунок інфляційних чинників та випереджаючого зростання імпорту. Парадокс українського "економічного дива" полягає у зростанні ВВП на тлі падіння обсягів зовнішньої торгівлі та обсягів промислового виробництва.

Рис. 2. Динаміка показників ВВП України у 2013—2019 рр.

Джерело: за даними [22; 23].

Порівнявши дані Державного комітету статистики з даними Національного банку України можна знайти суттєві розбіжності у визначенні темпів зростання: згідно з останніми зростання економіки в період 2016—2019 рр. на 11,9% насправді обертається її падінням. Розбіжності виникають через те, що офіційний коефіцієнт інфляції, який застосовується для визначення рівня ВВП (дефлятор), не відповідав реальному рівню інфляції, яка насправді є набагато вищою. Так, офіційно інфляція за цей період склала 27,9%, тоді як ціни виробників зросли на 59,2% [19—21].

У вимірі відносних показників ситуація є ще менш оптимістичною, оскільки у перерахунку на душу населення ВВП в Україні залишиться вкрай низьким — трохи більше 3 тис дол. За цим показником населення країни є найбіднішими не тільки в Європі, але і на всьому пострадянському просторі. У 2019 р. показник ВВП на душу населення становить близько 75% відповідного показника передкризового 2013 р.

Загалом ж динаміка ВВП України за останні 28 років демонструє тренд падіння: на кінець 2018 р. його показник становив лише 62,7% від рівня 1991 р. За цей час економіки Польщі, Білорусі і Туреччини виросли відповідно на 265%, 191% і 330%. Україні ж після жодної кризи не вдалося відновити навіть докризового рівня ВВП — жодного разу після падіння вона не могла повернутись до рівня локальних піків, що їм передували. Тоді як інші економіки робили це за декілька років. Остання криза — не виключення. Зростаючи щороку в період 2016—2019 рр., ВВП в абсолютному вимірі так і не досягав свого передкризового рівня: в 2013 р. ВВП становив більше 183 млрд дол., в 2019 р. — 153 млрд дол., тобто в 1,2 рази нижче [22; 23]. Пояснити це можна лише внутрішніми причинами. Запорукою стійкості сучасної економічної системи є наявність в її структурі високотехнологічних секторів, розвиненої обробної промисловості, секторів технологічних послуг. У разі спрощення, коли економіка ґрунтується на невеликій кількості секторів, найчастіше аграрних та сировинних виробництв з низьким ступенем обробки, країна стрімко втрачає свою економічну стійкість, що й відбувається в Україні.

Подолання такої ситуації вимагає проведення цілеспрямованої послідовної економічної політики, яка забезпечить структурне реформування економіки, модернізацію та розвиток технологічних секторів. Жодна країна не стала успішною без проведення такої політики та без уміння знаходити ресурси всередині країни і перерозподіляти їх на цілі структурного розвитку. Економіка ж України розвивається за принципом постійного "латання дір". Ситуація з використанням кредитів МВФ та іншими аспектами боргової проведення політики є прямим тому підтвердженням.

7. Бюджет. Бюджет 2019 року не був виконаний ані за видатками, ані за доходами. В цілому бюджетна політика останніх років була спрямована переважно на дотримання балансу між забезпеченням мінімуму необхідних поточних витрат та дотриманням дефіциту бюджету у рамках, рекомендованих МВФ. Інвестиції у економічний розвиток надзвичайно малі, витрати на соціальне забезпечення, медицину, охорону навколишнього середовища, духовний та фізичний розвиток суспільства постійно скорочуються. В дохідній частині бюджету боргове фінансування має вагому частку — нині вона вже менша, ніж у піковому 2015 році, однак все ще більша, ніж до початку російсько-українського військового конфлікту (рис. 3).

Однією з основних причин хронічного недовиконання дохідної частини українських бюджетів є несприятливі умови ведення бізнесу та, як наслідок, висока частка тіньової економіки. В Україні діють численні схеми уникнення та мінімізації податкових зобов'язань, що завдають значної шкоди бюджету. За даними компанії "Ernst & Young", майже чверть ВВП (846 млрд грн) перебуває в тіні [24].

Бюджетні проблеми змушують уряд країни постійно шукати додаткові джерела позикових засобів, такі як облігації зовнішньої та внутрішньої державної позики. Як зазначалось, вони є доволі неоднозначними з точки економічної безпеки держави.

ВИСНОВКИ

Зазначені фактори в основному обумовили розвиток України за сценарієм "Консервування кризи", визначальними умовами якого були хаотичні та безсистемні дії влади, нагромадження зовнішніх і внутрішніх запозичень, продовження військового конфлікту на сході тощо. Такий сценарій не означає та навіть не створює передумов розвитку країни, а лише тимчасово підтримує її життєздатність дуже дорогою ціною. Наслідки, які окреслені події та явища мали для економіки країни, сформували умови для реалізації на довгостроковому (2020—2030 рр.) часовому горизонті двох наступних можливих сценаріїв, що також були визначені у форсайті [8]:

— сценарій 6 "Чужа суб'єктивність" означає зовнішнє управління Україною та передбачає, що перетворення в країні будуть практично відсутні. В такому разі множина сильних факторів лише частково знизить можливість втілення множини загроз, драйвери економіки залишаться не активізованими, гальмівні фактори не буде мінімізовано. Умовна імовірність сценарію оцінювалась на рівні 30,0%;

— сценарій 7 "Сіра зона" означає найбільш песимістичне завершення сценарію "Консервування кризи" та передбачає, що попередній сценарій призведе до подаль-

Рис. 3. Динаміка показників зведеного бюджету України у період 2015—2019 рр.

Джерело: млрд грн, за даними [12—15].

шої деградації економіки країни, її ізоляції та послабленню зовнішньої політичної і фінансової підтримки. В такому разі при відсутності перетворень та реалізації загроз наростає дія гальмівних факторів, а драйвери економіки не буде активізовано.

За даними Національного банку, валютні виплати уряду України в 2020—2022 рр. разом з відсотками перевищать 24 млрд дол. Потреба лише тільки у валютних коштах на виплату боргових зобов'язань з урахуванням обслуговування валютного боргу перевищує 9 млрд дол. Фінансування загального фонду державного бюджету у 2020 році планується за рахунок державних запозичень [13; 21]. Саме по собі зростання боргового навантаження на бюджет створює підґрунтя для девальвації курсу гривні, що у поєднанні з інфляцією може спричинити низку банкрутств господарюючих суб'єктів, падіння платоспроможності населення і економічний спад. А з урахуванням кризи, що розгортається внаслідок карантинних заходів, пов'язаних з пандемією Covid-19, ситуація дуже загострюється. Актуальними для країни залишаються й інші ризики, в тому числі подальше оходження світової економіки і погіршення умов торгівлі, ескалація воєнного конфлікту на сході країни та нові торгові обмеження з боку Російської Федерації, зниження врожаю зернових і плодовоовочевих культур через несприятливі погодні умови, зменшення обсягів припливу іноземного капіталу, посилення трудової міграції тощо. З часом забезпечити ефективне реформування соціально-економічної системи країни стає дедалі важче. Втім, макроекономічні перетворення, викликані пандемією, можуть обернутись гарним шансом для розвитку економіки України, сприяючи зокрема активізації вітчизняного промислового виробництва за аутсорсинговою моделлю. Існують і інші макроекономічні перспективи. Першочергове завдання для фахівців полягає в тому, щоб ідентифікувати, оцінити та врахувати такі перспективи в оновленому форсайті, скоригувавши відповідним чином стратегію розвитку країни для того, щоб уникнути реалізації двох окреслених негативних сценаріїв.

Література:

1. Янч Э. Прогнозирование научно-технического прогресса. Перевод с англ. Москва: Прогресс, 1974. С. 587.
2. Україна — 2030: Доктрина збалансованого розвитку / Жилінська О., Мельничук О., Тарута С. та ін. Друге видання. Львів: Кальварія, 2017. 164 с.
3. Економічна стратегія України — 2030. Український інститут майбутнього. URL: <https://strategy.uifu-ture.org> (дата звернення: 01.08.2020).
4. Макроекономічний аналіз та прогнозування. Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільсько-

го господарства України. URL: <https://www.me.gov.ua/Tags/DocumentsByTag?lang=uk-UA&id=46442994-b673-481b-bdf4-8941551bc942&tag=Ekonomiczna-SituatsiiaTaMakroekonomichnePrognozuvannia> (дата звернення: 01.08.2020).

5. Згуровський М.З. Форсайт економіки України на середньотерміновому (2015—2020 роки) і довготерміновому (2015—2030 роки) часових горизонтах. Ч. 1. Методика та завдання на виконання Форсайту. Київ: НТУУ "КПІ", 2015. 54 с.

6. Foresight of Ukrainian Economy: Mid-Term (2015—2020) and Long-Term (2020—2030) Time Horizons/ scientific advisor of the project M. Zgurovsky; International Council for Science; Committee for the System Analysis of the Presidium of NAS of Ukraine; NTUU "KPI"; Institute for Applied System Analysis of NAS and MES of Ukraine; World Data Center for Geoinformatics and Sustainable Development. 2nd ed. Kyiv: NTUU "KPI"; PH "Polytechnica", 2016. 136 p.

7. Форсайт та побудова стратегії соціально-економічного розвитку України на середньостроковому (до 2020 року) і довгостроковому (до 2030 року) часових горизонтах / науковий керівник проекту М.З. Згуровський; Міжнародна рада з науки; Комітет із системного аналізу при Президії НАН України; НТУУ "КПІ"; Інститут прикладного системного аналізу НАН і МОН України; Світовий центр даних з геоінформатики та сталого розвитку. Київ: НТУУ "КПІ"; ВПК "Політехніка", 2016. 184 с.

8. Форсайт економіки України: середньостроковий (2015—2020 роки) і довгостроковий (2020—2030 роки) часові горизонти / науковий керівник проекту М.З. Згуровський; Міжнародна рада з науки; Комітет із системного аналізу при Президії НАН України; НТУУ "КПІ"; Інститут прикладного системного аналізу НАН і МОН України; Світовий центр даних з геоінформатики та сталого розвитку. Київ: НТУУ "КПІ", 2015. 136 с.

9. Зовнішньоекономічна діяльність: економічна статистика. Державний комітет статистики України. URL: http://ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/zed.htm (дата звернення: 03.05.2020).

10. Human Development Index. United Nations Development Programme. URL: <http://hdr.undp.org/en/content/human-development-index-hdi> (accessed: 23.05.2020).

11. Україна повністю отримала перший транш МВФ. Слово і діло. 11.06.2020. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2020/06/12/novyna/ekonomika/ukrayina-povnistyutrymala-pershij-transh-mvf> (дата звернення: 01.08.2020).

12. Державний бюджет. Міністерство фінансів України. URL: <https://mof.gov.ua/uk/state-budget> (дата звернення: 04.05.2020).

13. Боргові платежі та прогнози. Міністерство фінансів України. URL: <https://mof.gov.ua/uk/borgovi-platezhi-ta-prognozi> (дата звернення: 04.05.2020).

14. Державний борг та гарантований державою борг. Міністерство фінансів України. URL: <https://mof.gov.ua/uk/derzhavnij-borg-ta-garantovanij-derzhavju-borg> (дата звернення: 04.05.2020).

15. Макроекономічний огляд та прогноз. Міністерство фінансів України. URL: https://mof.gov.ua/storage/files/Macroeconomic_outlook_MOF_December_2019-2.pdf (дата звернення: 04.05.2020).

16. Калачова Г. Гірка цукерка: як Україна буде розраховуватись за ВВП-варантами Яресько і Яценюка. Економічна правда. 19.02.2020. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2020/02/19/657188> (дата звернення: 05.05.2020).

17. Індекс промислового виробництва. Мінфін. URL: <https://index.minfin.com.ua/economy/index/industrial> (дата звернення: 04.05.2020).

18. За 4 роки інвестори побудували в Україні 207 нових заводів. Укрінформ. 24.01.2019. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2624786-za-4-roki-investori-pobuduvali-v-ukraini-2017-novih-zavodiv-prezident.html> (дата звернення: 03.05.2020).

19. Індекс інфляції. Мінфін. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/index/inflation> (дата звернення: 04.05.2020).

20. Індекс цін виробників. Мінфін. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/index/prodprice> (дата звернення: 04.05.2020).

21. Макроекономічні показники. Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/macro-indicators#4> (дата звернення: 04.05.2020).

22. Валовий внутрішній продукт (ВВП) в Україні. Мінфін. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/gdp/> (дата звернення: 05.05.2020).

23. Gross Domestic Product. The World Bank. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/ny.gdp.mktp.cd> (accessed: 08.05.2020).

24. Майже четверту частину від офіційного ВВП України, або 846 млрд гривень, становлять тіньові операції. Укрінформ. 17.02.2020. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2878152-u-tini-perebuvaemajze-cvert-ekonomiki-ukraini-doslidzenna-ey.html> (accessed: 07.05.2020).

References:

1. Yanch, E. (1974), *Prohnozirovanie nauchno-tekhnicheskogo progressa* [Forecasting scientific and technological progress], Progress, Moscow, Russia.

2. Zhylyns'ka, O. Mel'nychuk, O. and Taruta, S. (2017), *Ukraina — 2030: Doktryna zbalansovanoho rozvytku* [Ukraine — 2030: The doctrine of balanced development, 2nd ed., Kal'variia, L'viv, Ukraine.

3. Ukrainian Institute of the Future (2019), "Economic Strategy of Ukraine — 2030", available at: <https://strategy.uifuture.org> (Accessed 01 Aug 2020).

4. Ministry of Economic Development, Trade and Agriculture of Ukraine (2020), "Macroeconomic analysis and forecasting", available at: <https://www.me.gov.ua/Tags/DocumentsByTag?lang=uk-UA&id=46442994-b673-481b-bdf4-8941551bc942&tag=EkonomicznaSituatsiiaTaMakroekonomichnePrognozuvannia> (Accessed 01 Aug 2020).

5. Zgurovsky, M. (2015), *Forsajt ekonomiky Ukrainy na seredn'otermynovomu (2015—2020 roky) i dovhostrokovomu (2015—2030 roky) chasovykh horyzontakh*. Chastyna 1. Metodyka ta zavdannia na vykonannia Forsajtu. [Foresight of Ukraine's economy in the medium term (2015—2020) and long-term (2015—2030) time horizons. Part 1. Methods and tasks for the implementation of Foresight]. NTUU "KPI", Kyiv, Ukraine.

6. Zgurovsky, M. (2016), *Foresight of Ukrainian economy: mid-term (2015—2020) and long-term (2020—2030) time horizons*, 2nd ed., NTUU "KPI", Polytechnica, Kyiv, Ukraine.

7. Zgurovsky, M. (2016), *Forsajt ta pobudova stratehii sotsial'no-ekonomichnoho rozvytku Ukrainy na sered-*

n'ostrokovomu (do 2020 roku) i dovhostrokovomu (do 2030 roku) chasovykh horyzontakh [Foresight and construction of the strategy of socio-economic development of Ukraine on the medium-term (until 2020) and long-term (until 2030). time horizons], NTUU "KPI", Polytechnica, Kyiv, Ukraine.

8. Zgurovsky, M. (2015), *Forsajt ekonomiky Ukrainy: seredn'otermynoviy (2015—2020 roky) i dovhostrokoviy (2020—2030 roky) chasovi horyzonty* [Foresight of Ukraine's economy: medium-term (2015—2020) and long-term (2020—2030) time horizons], NTUU "KPI", Polytechnica, Kyiv, Ukraine.

9. State Statistics Committee of Ukraine (2020), "Foreign economic activity: economic statistics", available at: http://ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/zed.htm (Accessed 03 May 2020).

10. United Nations Development Programme (2020), "Human Development Index", available at: <http://hdr.undp.org/en/content/human-development-index-hdi> (Accessed 23 May 2020).

11. Smolii, Ya. (2020), "Ukraine has fully received the first tranche of the IMF", *Slovo i dilo*, vol. 11 Jun, available at: <https://www.slovoidilo.ua/2020/06/12/novyna/ekonomika/ukrayina-povnistyu-otrymala-pershij-transhmvf> (Accessed 01 Aug 2020).

12. Ministry of Finance of Ukraine (2020), "The state budget", available at: <https://mof.gov.ua/uk/state-budget> (Accessed 04 May 2020).

13. Ministry of Finance of Ukraine (2020), "Debt payments and forecasts", available at: <https://mof.gov.ua/uk/borgovi-platzehi-ta-prognozi> (Accessed 04 May 2020).

14. Ministry of Finance of Ukraine (2020), "State debt and state-guaranteed debt", available at: <https://mof.gov.ua/uk/derzhavnij-borg-ta-garantovanij-derzhavju-borg> (Accessed: 04 May 2020).

15. Ministry of Finance of Ukraine (2020), "Macroeconomic review and forecast", available at: https://mof.gov.ua/storage/files/Macroeconomic_outlook_MOF_December_2019-2.pdf (Accessed: 04 May 2020).

16. Kalachova, H. (2020), "Bitter candy: how Ukraine will pay for GDP warrants of Yaresko and Yatsenyuk", *Ekonomiczna Pravda*, vol.19 Feb, available at: <https://www.epravda.com.ua/publications/2020/02/19/657188> (Accessed 05 May 2020).

17. Minfin (2020), "Index of industrial production", available at: <https://index.minfin.com.ua/economy/index/industrial> (Accessed 04 May 2020).

18. Poroshenko, P. (2019), "In 4 years, investors have built 207 new plants in Ukraine", *Ukrinform*, vol.24 Jan, available at: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2624786-za-4-roki-investori-pobuduvali-v-ukraini-2017-novih-zavodiv-prezident.html> (Accessed 03 May 2020).

19. Minfin (2020), "Inflation index", available at: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/index/inflation> (Accessed 04 May 2020).

20. Minfin (2020), "Producer price index", available at: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/index/prodprice> (Accessed 04 May 2020).

21. National Bank of Ukraine (2020), "Macroeconomic indicators", available at: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/macro-indicators#4> (Accessed 04 May 2020).

22. Minfin (2020), "Gross domestic product (GDP) in Ukraine", available at: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/gdp/> (Accessed 05 May 2020).

23. The World Bank (2020), "Gross Domestic Product (GDP)", available at: <https://data.worldbank.org/indicator/ny.gdp.mktp.cd> (Accessed 08 May 2020).

24. Ernst & Young (2020), "Almost a quarter of Ukraine's official GDP, or 846 billion hryvnas, is made up of shadow transactions", *Ukrinform*, vol.17 Feb, available at: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2878152-u-tini-perebuvaemajze-cvert-ekonomiki-ukraini-doslidzenna-ey.html> (Accessed 07 May 2020).

Стаття надійшла до редакції 07.08.2020 р.